

Оригинални научни рад

UDK 271.222(497.11)-523.4:726.54

DOI 10.7251/SVR1817022S

ЦРКВА СВЕТОГ ГЕОРГИЈА У ПРЊАВОРУ И ЊЕН ИКОНОСТАС

Проф. др Љиљана Шево¹

Академији умјетности Универзитет у Бањој Луци

Апстракт: У раду се представљају до сада необјављени подаци о градњи српске православне цркве Светог Георгија у Прњавору и о њеном иконостасу из 1888. године. Утврђује се да црква није саграђена према пројекту који се чува у Архиву Босне и Херцеговине, те да је тај пројекат вјероватно био намијењен за цркву православних Украјинаца у Прњавору. Посебна пажња се посвећује сликару иконостаса, Теодосију Марковићу, који је потписан на икони Светог Николе, а који до сада није био познат као иконописац. Утврђује се да је Теодосије Марковић у другој половини 19. вијека био свештеник Епархије пакрачке, најприје у Броду на Сави, а потом у Дарувару. За сада нису позната друга његова иконописна остварења. Иконографски и стилски његов рад се ослања на иконопис Арсенија Теодоровића у Пакрацу. Теодосије Марковић је могао доћи у контакт са Православном црквеном општином прњаворском посредством прњаворских трговаца, који су имали снажне пословне везе са Бродом, а многи од њих су тамо провели неколико година у избјеглиштву, уочи и током устанка 1874-1878. године. Овдје представљено истраживање иконописа Теодосија Марковића требало би да подстакне трагање за другим његовим евентуално очуваним дјелима.

Кључне ријечи: *период аустро-угарске власти, иконопис, Теодосије Марковић, Брод на Сави*

Прву цркву у Прњавору, такозвану ћелију, подигао је Максим (у монаштву Мелентије) Опачић, до тада свештеник у знатно старијој српској православној парохији у прњаворском селу Палачковци. Ћелија је 1867. године преуређена у цркву Покрова Богородице, која је због дотрајалости срушена 1923. године.²

Градња нове велике цркве посвећене Светом Георгију у Прњавору започета је 1884, а завршена 1887. године.³ (сл. 1) Чин освећења цркве

¹ Љиљана Шево је професор на Академији умјетности Универзитета у Бањој Луци. Поља истраживања: српска сакрална умјетност у вријеме османске и аустроугарске власти.

² Орачић, Л. Љ. (1981): *Prnjavor, njegovo područje i ljudi – u opštoj slici, povjesti i hronici*, Београд, необјављен рукопис, с. 95-96.

³ У летопису Прњаворске парохије забиљежено је да су чланови црквене општине намјеравали да почну градњу цркве још 1864, али је те године, 23. јула,

обавио је дабробосански митрополит Георгије Николајевић 18. септембра 1888. године.⁴ У Архиву Босне и Херцеговине чува се пројекат насловљен „Plan für der bauung einer gr. or. Kirche in Prnjavor“, без потписа и датума израде.⁵ Сачувани су цртежи основе, подужног и попречног пресека, јужне и западне фасаде. Ради се о једнобродној цркви, са припратом на западу и споља тространом, а изнутра полукружном апсидом на истоку. У олтарском простору су пројектоване полукружне нише, по једна на сјеверном и јужном зиду. Дужина цркве је 17,75 м, олтара 3,75м, а ширина брода је 8 м. Над западном фасадом, на којој се изнад лучно завршених врата налази бифора, пројектован је звоник на преслицу са два звона. Јужна фасада издијељена је помоћу шест пиластара, између којих је смјештено пет високих, лучно завршених прозора.

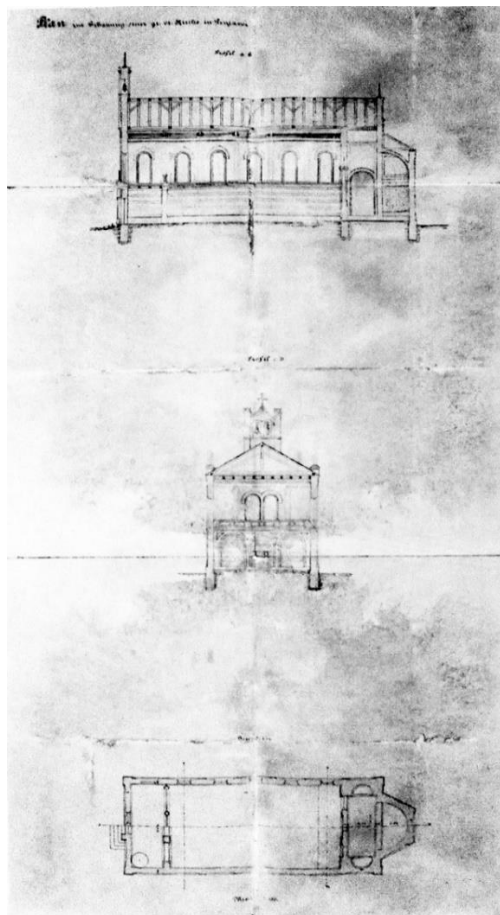

Сл. 1. Црква Светог Георгија у Прњавору

Прњавор задесио велики пожар, што је онемогућило градњу цркве, *Љетопис парохије Прњавор*, рукопис, с. 9.

⁴ Опачић, Ј. Л. (1888): Освештање српско православне цркве у Прњавору 18. септембра 1888. године, *Дабро босански источник*, год II, бр. 10, Сарајево, с. 162-163.

⁵ Архив Босне и Херцеговине, Земаљска влада, Грађевинско одјељење, кутија 60, бр. 1676.

Сл. 2. Пројект за православну цркву у Прњавору - Plan für der bauung einer gr. or. Kirche in Prnjavor

Прњаворска црква Светог Георгија није саграђена према овом, већ према типском пројекту за православне цркве, које су инжењери Грађевинског одсјека Земаљске владе у Сарајеву Јохан Келнер и Ханс Немечек израдили 1884. године.⁶ На то, поред већих димензија од оних које су предвиђене пројектом са насловом „Plan für der bauung einer gr. or. Kirche in Prnjavor“, указују једнобродна основа, полуобличасти свод у унутрашњости, споља и изнутра полукружна апсида, припрата над којом је масивни звоник, подужне фасаде на којима су по пет полукружно завршених прозора и бочни портали. Није неважно ни

⁶ Шево, Љ. (2016): Постанак, архитектура и иконе православне цркве Светих апостола Петра и Павла у Козарцу, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, година VIII, број 8, Бањалука, с. 52-53. У Архиву Босне и Херцеговине налазе се типски пројекти за православне цркве из 1884, 1894. и 1901. године.

хронолошко поклапање – типски пројекат настао је исте године када је започела градња прњаворског храма, па би се могло претпоставити да је типско пројектно рјешење Грађевинског одсека Земаљске владе, добило, уз одређене модификације, једну од својих најранијих примјена управо у Прњавору.⁷

Сл. 3. Иконостас цркве Светог Георгија у Прњавору, 1888. г.

Такође, постоји податак да су Украјинци,⁸ насељени у великом броју у Прњавору и његовој околини крајем 19. вијека, започели

⁷ По архитектонским одликама и димензијама готово истовјетна прњаворској је црква Успења Богородице у Доњим Вијачанима/Српској Мравици, селу удаљеном свега неколико километара од Прњавора. Ова црква је освешћена 1889. године, а грађена од маја 1888. до септембра 1889, што наводи на претпоставку да је примијењен исти пројекат за градњу који је коришћен коју годину раније у Прњавору, тим више што се о градњи старао Лука Ј. Опачић, свештеник прњаворски, а којег су парохијани у Српској Мравици изабрали за председника своје црквене општине, Милић, Н. Ђ. (1889): Освешћење српско-православне цркве у Српској Мравици код Прњавора, у недељу, 17 септембра 1889, *Дабро-босански источник*, год. III, бр. 24, Сарајево, с. 380-382.

⁸ У Прњавору се налазио манастир православних Украјинаца. С обзиром да је дио овдје насељених Украјинаца припадао гркокатоличкој цркви треба напоменути да је Грађевински одсек Земаљске владе у Сарајеву 1884. године израдио и типски пројекат за гркокатоличке цркве, али да се пројекат о којем је ријеч од поменутог типског пројекта знатно разликује. У наслову овог нацрта намијењеног Прњавору је јасно наведено да се ради о пројекту за „грчку православну цркву“, док у заглављу на типском пројекту за гркокатоличку цркву стоји: *Plan für eine griechisch kath. Kirche, Српска православна епархија бањалучка 1900-2000, Шематизам* (2000), Бања Лука, с. 390; Шево, Ј. (2016): исто, с. 52-53.

градњу своје цркве 1911. године,⁹ па је недатовани и непотписани „Plan für der bauung einer gr. or. Kirche in Prnjavor“ можда био пројекат за градњу поменутих украјинских цркава, која је срушена у другом свјетском рату.¹⁰

Сл. 4. Престона икона Светог Николе

У цркви Светог Георгија у Прњавору налази се иконостас који је 1888. године изградио Теодосије Марковић, како је забиљежено у натпису на икони светог Николе.

Теодосије Марковић, потписан на прњаворском иконостасу, не помиње се као иконописац у до сада објављеним студијама о српској умјетности 19. вијека. Познато је, међутим, да је Теодосије Марковић крајем вијека био свештеник у Дарувару. У Шематизму православне српске епархије пакрачке за годину 1898. наводи се да је Теодосије Марковић, тада парох даруварски,¹¹ рођен 1842, за свештеника

⁹ На постојање украјинског православног манастира у Прњавору у првој половини 20. вијека указао ми је јеромонах Платон Јовић, настојатељ манастира Ступља, на чему му и на овом мјесту искрено захваљујем.

¹⁰ Прерадовић, Љ., Окиљ, М., Малиновић, М., Прерадовић, Г. (2017): *Вјерски објекти националних мањина у Републици Српској*, Бања Лука, с. 144.

¹¹ Зна се да је, када је за протопрезвитера пакрачко-даруварског 22. октобра 1895. године изабран администратор пакрачке парохије Атанасије Зорчић (са 36

рукоположен 1865, а за протопрезвитера произведен 1895. године.¹² Такође је наведено да је Теодосије Марковић члан Административног одбора Епархије пакрачке,¹³ као и да слави светог Николу.¹⁴

Теодосије Марковић био је 1885. године свештеник у Броду на Сави (Славонском Броду). Те године бродски парох Теодосије Марковић је позван да се придружи свештеничкој депутацији приликом доласка „његовог царског и апостолског краљевског величанства“ у Пожегу.¹⁵ Помиње се и као први предсједник Српског црквеног пјевачког друштва у Броду на Сави утемељеног 1887. г.¹⁶

Име даруварског пароха Теодосија Марковића се помиње и 1893. године, у записнику са сједнице црквене општине Бастаји, када он у својству администратора протопрезвитерата Пакрачко даруварског биљежи податке о реновирању цркве у Бастајима, наводећи да су „предузетници Стеван Хоп и Јанош П. (?) одбили да обнављају иконе јер том послу нису вични“.¹⁷

Податак који омогућује да се Теодосије Марковић потписан на прњаворском иконостасу поистовијети са најприје бродским парохом, а потом даруварским протопрезвитером истог имена доноси Лазар Богдановић¹⁸ у једном од својих текстова посвећених српским сликарима, а објављиваних у Српском Сиону од 1900-1904. године. У чланку објављеном 8. октобра 1900. године Богдановић наводи да је од Марије Аргировић чуо да је у Осијеку 1841. године свршени богослов

гласова), противкандидат био управо Теодосије Марковић, „парох дароварски“ и администратор протопрезвитерата (који је добио 10 гласова), Белешке, *Српски Сион*, бр 42, 22. октобар 1895, Сремски Карловци, с. 700.

¹² У Шематизму се наводи да је учитељица у српској школи у Дарувару Марија Марковић, али нема података да ли је она била у неком сродству са парохом Теодосијем Марковићем, *Шематизам Православне српске епархије пакрачке за годину 1898*, Пакрац, с. 52.

¹³ За члана Административног одбора Епархије пакрачке Теодосије Марковић је изабран на Скупштини Епархије Пакрачке, одржаној 14. и 15. априла 1892. године; Скупштина Епархије пакрачке (1892), *Српски Сион*, бр. 19, 10. мај 1892, Сремски Карловци, с. 309.

¹⁴ *Шематизам Православне српске епархије пакрачке 1898*, Пакрац, с. 34, 52.

¹⁵ Vodič, Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (1881-1918), Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (1918-1941), Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (1941-1945), priredio Wilhelm Wagner, Državni arhiv u Slavonском Броду, без године издања, spis br. 456 од 27. августа 1885; kutija br. 62.

¹⁶ Slanček, G. (2013): Srpsko pjevačko društvo „Prosvjeta” - pododbor „Branko Radičević” Slavonski Brod, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 12, Osijek, s. 287-300.

¹⁷ Кучековић, А. (2015): *Сакрална баштина Срба у Западној Славонији*, Загреб, с. 38, 40.

¹⁸ Лазар Богдановић био је први свештеник Вараждинске парохије 1893. године, а потом свештеник у Осијеку. Био је чест дописник не само Српског Сиона, већ и других српских и руских часописа, Белешке, *Српски Сион*, бр. 24, 14. јуни 1892, Сремски Карловци, с. 396.

Георгије Марковић за дом Маријиног мужа Глише израдио икону светог Николе „на великом формату“. Лазар Богдановић наводи да је Георгије Марковић био „самоук и доста вешт“, а уредник Српског Сиона у напомени додаје да он сам посједује портрет свог деде по мајци, Јована Симоновића, осјечког трговца, на чијој полеђини је натпис: Со умершегъ изобразилъ Георгій Марковичъ Совер: богословъ пакр. Лѣ. 1844. Мѣс. Априлѣ 14. Уредник додаје: „Израда овог лика доказује несумњиво, да је Георгије Марковић био веома вешт у свом послу.“ Георгије Марковић је потом био парох у Каменском гдје је умро неколико година прије него што је ова вијест објављена.¹⁹

Сл. 5. Престона икона Богородице са Христом дјететом

Лазар Богдановић у тексту о Георгију Марковићу наводи да су његови синови парох даруварски Теодосије Марковић и парох грубишинпољски Јоца Марковић, додајући кључну информацију: „За његова сина пароха даруварског Теодосија Марковића чујем да је такође вешт сликар и да је многе не само иконе већ и иконостасе за

¹⁹ Богдановић, Л. (1900): Срби сликари, *Српски сион*, год. 10, бр. 41, 8. октобра 1900, Сремски Карловци, с. 671-672. Георгије Марковић помиње се и као аутор иконостаса у Вировитици, израђеног 1855. године. Православна црква Светог Георгија у Вировитици је потпуно уништена у другом свјетском рату, Škiljan, F. (2010): *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije, s pregledom povijesti Slavonije od prapovijesti do 20 stoljeća*, Zagreb, s. 311.

неке цркве у епархији пакрачкој моловао. Да је и приличан портретиста, осведочио сам се лично гледајући портрет блаженоупокојеног владике пакрачког Никанора Грујића у владичанском двору Пакрачком, који је он израдио.²⁰ Нажалост нису познате иконе, нити иконостаси у црквама Пакрачке епархије који су атрибуирани Теодосију Марковићу, а ни портрет владике Никанора Грујића поменут у Богдановићевом чланку није био доступан у вријеме писања овог рада.

Сл. 6. Престона икона Светог Јована Претече

Управо зато ће овдје прњаворски иконостас бити детаљно описан, како би се на основу анализе програма, иконографије и стила могло доћи до јаснијих сазнања како о прошлости прњаворске цркве, тако и о сликарским карактеристикама аутора њеног иконостаса.

Иконостас је једноставна класицистичка дрвена преграда. Хоризонталне зоне сокла, престоних икона и апостолског низа међусобно су одвојене благо профилисаним вијенцима, а вертикална подјела је изведена канелираним пиластрима.²¹

²⁰ Богдановић Л. (1900): исто, с. 672.

²¹ Од 2016. до 2018. године врши се реконструкција цркве Светог Георгија у Прњавору, при чему је иконостас демонтиран, а иконе прослијеђене на рестаурацију. Изглед иконостасне преграде видљив је на фотографији сачињеној прије њене демонтаже.

Иконе прњаворског иконостаса рађене су темпером на дасци. У соклу се налазе четири иконе (димензија 70X60cm.): Пренос моштију светог Николе (Пренесење мошеј ст ђца Ніколаа), Покров Богородице (Покров пресеѣа цѣї), Вскрсење Лазара (Воскресење Лазрево) и Усековање главе Јована Претече (Оусконовење чєсн главы ст прѣка прѣдтечи крестителя Іwannа). Иконе у соклу су тематски везане за престононе иконе које се налазе изнад њих.

Сл. 7. Икона Светих апостола Јована и Матеја

У првој зони, на сјеверном рубу иконостаса је престонона икона²² Светог Николе (Ст ђца Ніколай). У доњем лијевом дијелу иконе, на супеданеуму на којем стоји свети Никола је натпис: Иконостас сеї живописа Феодосіѣ Марковиѣ 1888. На сјеверним дверима²³ је арханђео Михаил (Ст. Архїстратиѣ Мїхаилъ), слиједи престонона икона Богородице (МР. ѠѢ.) са Христом-дјететом (ИС ХС), затим царске двери (Бл҃говѣщенїе вѣѣке),²⁴ престонона икона Христа (ИС ХС), јужне двери на

²² Престононе иконе су лучно завршене. Тјеме лука је на висини од 150 cm, вертикална страница је 127 cm, а хоризонтална 90 cm. На лучни завршетак су приковани украси од перфорираног лима, пребојеног имитацијом позлате, висине 68 cm. Централни мотив тих украса је кришкасти путир са постољем и поклопцем, а око њега се развија лоза са вितिцама и гроздовима.

²³ Сјеверне и јужне двери су лучно завршене. Тјеме лука је на висини од 178 cm, вертикална страница мјери 150 cm, а хоризонтална 90 cm. На лучни завршетак прикован је украс од лима, знатно мањи и једноставнији од украса на престононим иконама, са симетрично распоређеним широким лишћем и по једном розетом на свакој страни.

²⁴ На царским дверима сликана поља су полукружно завршена, висина тјеме на је 164 cm, а вертикалне странице 140 cm. Ширина крила је 70 cm. Украс од перфорираног лима у дну крила је са мотивом низа насатице постављених квадрата

којима је старозавјетни цар Мелхиседек (Ст. Мелхиседекъ ꙗко црѣ салимскій) и икона светог Јована Претече (Ст. прѣрок претеча и крстѣль Іоаннъ). Изнад царских двери је Тајна вечера.²⁵

У другој зони је централна икона Света Тројица крунише Богородицу (Стѣла трѣца; МР. ѿ҃у).²⁶ Са обе стране Крунисања Богородице су по три иконе на којима су насликана по два апостола.²⁷

На сјеверној страни су иконе апостола Вартоломеја (Ст. апѣл Варѣоломеѣ) и Томе (Ст. апѣл ѿѿма), Јакова (Ст апѣл Іаковъ) и Филипа (Ст. апѣл фѣлппъ) и Јована (Ст. апѣл и еѿгѣст Іоанн) и Матеја (Ст. апѣл и еѿгѣст Матѣѣ), а на јужној иконе апостола Петра (Ст. апѣл Пѣтаръ) и Павла (Ст. апѣл Павелъ), Марка (Ст. апѣл еѿгѣст Марко) и Луке (Ст. апѣл еѿгѣстъ Лука), те Симона (Ст. апѣл Симѣонъ) и Андреја (Ст. апѣл Андрѣѣ). Изнад централне иконе Крунисања Богородице је постоље за крст са Распећем, а на постољу је приказ Свевидећег Божијег ока у троуглу. Сјеверно од крста (102X65 цм) са Распећем (изнад разапетог Христа је натпис ИЦІ) је икона Богородице, а јужно, икона Јована Богослова.²⁸

На иконостасу цркве Светог Георгија у Прњавору налазе се двије иконе које нису рад Теодосија Марковића и вјероватно су накнадно уклопљене у цјелину преграде. То су иконе Светог Георгија који убија аждају, постављена изнад сјеверних двери и Светог Димитрија који убија цара, изнад јужних двери. Сликане су на платну, кашираном на дрво, вертикалне стране мјере 87, а хоризонталне 93 цм. Ради се о серијским производима, највјероватније из радионице Николе Ивковића у Новом Саду.²⁹

унутар којих је крст. Украс од лима на врховима крила је богатији, са централним мотивом розете око које се обавијају крупни листови, а у доњем вањском углу је грозд.

²⁵ Икона је димензија 123x130 цм, доња страница је лучно удубљена.

²⁶ Лучно је завршена, тјеме лука је на висини од 120 цм, вертикална страница мјери 75, а хоризонтална 118 цм. На горњи, лучни руб је аплициран украс од перфорираног лима, обојеног имитацијом позлате, са мотивом крупних листова у С завојницама.

²⁷ Иконе апостола су лучно завршене, висина тјемења је на 100 цм, вертикална страница мјери 75, а хоризонтална 90 цм. На лучним завршенима су прикуцани украси од изрезаног перфорираног лима обојеног имитацијом позлате. Мотиви су слични украсу на престоним иконама, са централним кришкастим путиром, али са крупним лишћем, без витица и гроздова. На свакој од шест икона приказана су по два апостола.

²⁸ Оне су лучно завршене, висина тјемења лука је 90 цм, а ширина иконе 65 цм. Украс од перфорираног лима је у облику С-завојница и широког лишћа.

²⁹ Бањац, Ђ. Ј. (2013): *Радионица и трговина црквених утвари Николе Ивковића у Новом Саду*, докторска дисертација, Београд, с. 260.

Програм прњаворског иконостаса је генерално усклађен са програмима иконостаса у српским црквама у 18. вијеку,³⁰ а какав се, углавном, среће и на онима из 19. вијека. Спада у ред иконостаса скромнијих димензија, па тиме и редукованог програма, из којег су изостале иконе пророка и Великих празника. Постоје ипак, појединости при избору светитеља и композиција које можда могу да послуже за одређене претпоставке о историји овог иконостаса и његовом аутору.

Сл. 8. Царске двери - Благовјести

Најоучљивије одступање од општеприхваћене схеме иконостасне преграде у Прњавору је изостанак иконе светитеља којем је храм посвећен – светог Георгија.³¹ У реду престоних икона, на сјеверном његовом дијелу, гдје је уобичајено смјештена икона патрона цркве, умјесто иконе светог Георгија налази се икона светог Николе. Не зачуђује што је иконописац управо на њој забиљежио своје име и годину израде – Теодосије Марковић је светог Николу прослављао као крсну славу. Међутим, тешко се може повјеровати да је о одабиру икона за иконостас одлучивао само сликар, те остаје неразјашњено питање зашто је црквена општина дозволила да из програма иконостаса изостане икона патрона храма. Може да се претпостави да је иконостас био насликан за неку другу цркву, посвећену светом Николи, а накнадно дарован или продат прњаворској цркви. Током 18. и 19. вијека неријетко су за новосаграђене цркве куповани или су им

³⁰ Тимотијевић, М. (1996): *Српско барокно сликарство*, Нови Сад, с. 53-57.

³¹ Већ је напоменуто да икона светог Георгија, постављена изнад сјеверних двери, није рад Теодосија Марковића, односно не припада првобитној цјелини иконостаса.

поклањани старији иконостаси из цркава за које су направљени нови.³² Како је црква у Прњавору грађена од 1884. до 1887. године могло би се, премда о томе нема писаних података, помишљати да је црквена општина била финансијски исцрпљена градњом, па је прихватила поклоњен или за нижу цијену откупљен иконостас из неке друге цркве, вјероватно посвећене светом Николи. Икона патрона храма могла је бити набављена повољно у некој трговини серијски произведених икона и постављена унутар иконостаса који је сликао Теодосије Марковић. Оваквој претпоставци супротставља се, међутим, чињеница да иконостасна преграда својом величином у потпуности одговара унутрашњим димензијама цркве у Прњавору, што би упућивало на закључак да је намјенски израђена управо за овај храм. Такође, у натпису на икони Светог Николе Теодосије Марковић је забиљежио да је „живописао“ иконостас 1888. године, управо када је прњаворска црква освећена, односно годину дана након што је завршена њена градња, а што би одговарало претпоставци да је иконостас сачињен по поруцибини прњаворске црквене општине. Можда би се избор престоне иконе светог Николе умјесто иконе храмовне славе, светог Георгија, могао тумачити чињеницом да је свети Никола био крсна слава породица Лазара Трифковића, најугледнијег и најбогатијег српског трговца у Прњавору и предсједника Црквене општине.³³

Приказивање старозавјетног цара Мелхиседека на јужним дверима није честа појава на иконостасима из 19. вијека, на којима се на бочним дверима готово редовно сликају арханђео Михаило и архиђакон Стефан. Старозавјетни првосвештеници се сликају на бочним дверима као праслика Христовог архијерејства.³⁴ Арсеније Теодоровић је Мелхиседекову жртву изабрао за тему сјеверних двери, а Аврама и Мелхиседек насликао на јужним дверима иконостаса који се налазио у цркви Светог Илије у Пакрацу, а за који је утврђено да је сликан 1800. године за пакрачку Саборну цркву.³⁵ Теодосије Марковић је свакако познавао овај пакрачки иконостас, те му је његов програм могао послужити као узор.

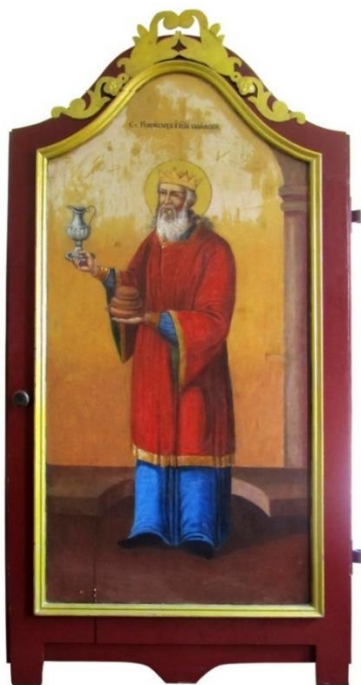
³² Таква размјена је забиљежена и између цркава са различитих епархија – када је 1908-1909. године саграђена нова црква у Старом Слатинику, недалеко од Славонског Брода (Пакрачка епархија) прослијеђено је писмо у Градачац (Зворничко-тузланска епархија) будући да је тамошња црква имала „непотребан стари иконостас“, Кучековић, А. (2015): исто, с. 110, 295.

³³ Орачић, Л. Лј. (1981): исто, с. 98.

³⁴ Тимотијевић, М. (1994): Идејни програм зидног сликарства у олтарском простору манастира Крушедола, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе XXVI*, Београд, с. 64; Тимотијевић, М. (1996): исто, с. 54.

³⁵ Кучековић, А. (2018): Арсеније Теодоровић у Пакрацу – нови контексти, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе XLXIX*, Београд, с. 160. Старозавјетни Мелхиседек насликан је и на иконостасима које је Арсеније Теодоровић израдио за Алмашку цркву у Новом Саду 1803-1804. године, и цркву Светог Николе у Меленцима 1806. године, Тодић, Б. (2013): *Српски сликари од XIV до XVIII века*, књ. 1, Нови Сад, с. 67-69.

Света Тројица крунише Богородицу (Крунисање Богородице), као централна икона, јавља се на српским иконостасима у 18. вијеку.³⁶ Може да се претпостави да је Крунисање Богородице било централна тема на већем броју иконостаса које је Теодосије Марковић могао да види у црквама на подручју Пакрачко-славонске епархије. Наиме, премда су оне веома страдале током другог свјетског рата и у рату 1991-1995. године, још увијек су очувана три иконостаса са централном иконом на којој Света Тројица крунише Богородицу: у Газијама код Славонске Пожеге (последња четвртина 18. вијека), Дарувару (1793. г.) и Ловској код Новске (1842. г.).³⁷

Сл. 9. Јужне двери - старозавјетни цар Мелхиседек

Занимљиво је иконографско рјешење на икони Крунисање Богородице. У горњем дијелу Исус Христос и Бог Отац сједе на облацима, држећи између себе, у средишту круну. Изнад круне лебди голуб, симбол Духа светог. Христос десном руком држи дугачки крст, а Бог Отац у лијевој руци држи златан скиптар. У доњем дијелу иконе Богородица, руку прекрштених на грудима, клечи на тамномодрој сфери. Испод њених кољена је јабука и змија која се обавија око сфере. Ова иконографија Крунисања Богородице је у вези са учењем о Безгрешном зачећу, посебно истицаном у црквеним идејама противреформације, а потом, посредством украјинског схоластичког

³⁶ Тимотијевић, М. (1996): исто, с. 55.

³⁷ Кучековић, А. (2015): исто, с. 83, 105, 169-170.

богословља и украјинских проповједничких издања, прихваћено и код високог клира Карловачке митрополије у 18. вијеку. У визуелној култури западноевропског, а потом и украјинског и руског барока, Богородица се, као инструмент људског спасења, често приказује на полумјесецу који је „... симбол јереси и неверства јер на себи има мрље, за разлику од Богородице која је безгрешна и без мрља“ како наводи Јоаникиј Гаљатовски, украјински теолог и писац. Змија и јабука су препознатљиви симболи првог гријеха, па се овом иконографијом Богородице која гази змију истиче њена улога Нове Еве, оне која побеђује гријех и омогућује поновно задобијање раја.³⁸

Сл. 10. Централна икона - Крунисање Богородице

Оваква иконографска рјешења јављају се у српској умјетности прије 1790. године када је Јанко Халкозовић за иконостас Успенске цркве у Новом Саду насликао Богородицу која стоји на мундусу на којем су змија и јабука.³⁹ Не може се утврдити да ли је Теодосије Марковић у некој од цркава Пакрачке епархије могао видјети сличан приказ Богородице која гази змију, али је веома вјероватно да је посједовао графичке предлошке из западноевропских штампаних библија, па је и ову иконографску варијанту могао преузети са неког графичког листа.⁴⁰ Познато је да су графике западноевропских издања из 17. и 18. вијека као предлошке користили српски иконописци у 18.

³⁸ Тимотијевић, М. (1996): исто, с. 340-343, 348-351.

³⁹ Тимотијевић, М. (1996): исто, с. 350.

⁴⁰ Тимотијевић, М. (1987): Идејни програм зидног сликарства у припрати манастира Крушедола, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* XIX, Београд, с. 120-121; Давидов, Д. (1978): *Српска графика XVIII века*, Нови Сад, сл. 242, 277.

вијеку.⁴¹ Зна се, на примјер, да је Арсеније Теодоровић, аутор иконостаса који је у Пакрацу могао да види Теодосије Марковић, посједовао збирку од готово хиљаду графика и обилато користио предлошке из Килијанове и Вајглове библије.⁴² Та пракса се наставила и у 19. вијеку. Никола Марковић је користио илустрације из савремених илустрованих библија, какве су оне Јулијуса Шнора фон Каролсфелда из 1860. и Гистава Дореа из 1868. године,⁴³ а Стева Тодоровић, један од најтраженијих и најплоднијих сликара иконостаса у 19. вијеку,⁴⁴ компилирао је рјешења са различитих графичких листова, користећи чак и фотографске предлошке.⁴⁵

Сл. 11. Икона у соклу - Усековање главе светог Јована Претече

Још једна икона прњаворског иконостаса наводи на помисао да је Теодосије Марковић користио штампане или предлошке настале копирањем радова Арсенија Теодоровића. На икони Усековање главе

⁴¹ Стошић, Јб. (1992): *Западноевропска графика као предложак у српском сликарству XVIII века*, Београд, с. 38; Тодић, Б. (2010): Скица за портрет Јована Четиревића Грабована, *Радови о српској уметности и уметницима XVIII века по архивским и другим подацима*, Нови Сад, с. 355-378.

⁴² Јовановић, М. (1987): *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*, Београд-Крагујевац, с. 49; Симић, В. (2017): *Сликарство Арсенија Теодоровића и обнова ентеријера будимског храма почетком XIX века, у Арсеније Теодоровић и српска црква у Будиму*, Нови Сад, с. 86-135.

⁴³ Јовановић, М. (1987): исто, с. 87-88.

⁴⁴ Стева Тодоровић је 1893-1896. године сликао нови иконостас управо за пакрачку Саборну цркву, Кучековић, А. (2018): исто, с. 164.

⁴⁵ Медаковић, Д. (1981): *Српска уметност у XIX веку*, Београд, с. 143.

светог Јована Претече композиција је веома слична оној коју је Арсеније Теодоровић 1820. године насликао за иконостас цркве у Будиму, а за коју је показано да је рађена према гравири из *Biblia: Das ist die gantze Heilige Schrifft Alten und Neuen Testaments* објављене у штампарији Јохана Филипа Андреа у Франкфурту на Мајни 1704.⁴⁶ Обезглављено Претечино тијело које лежи у средини композиције и из чијег врата шикља крв, висока капа са велом на Саломиној глави, а посебно кореографски тордиран став целата коме се корице мача спуштају низ лијеву ногу док лијевом руком за косу држи Претечину главу на пладњу који Салома држи објема рукама идентични су на икони Арсенија Теодоровића из Будима и Марковићевој из Прњавора.

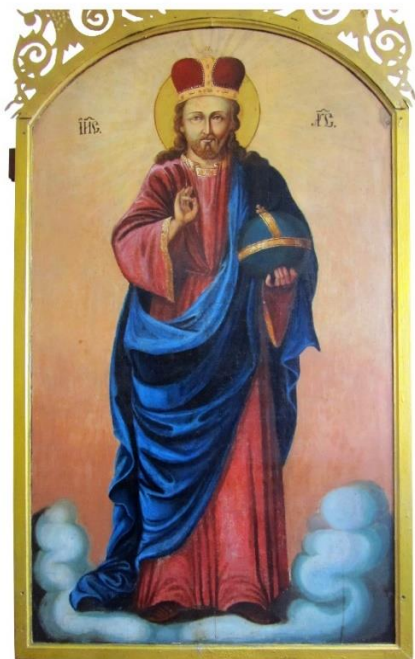

Сл. 12. Икона Богородице уз Распеће на врху иконостаса

Наглашена је и сличност фигуре Богородице која оплакује Христа уз Распеће на икони Арсенија Теодоровића из Пакраца са оном на прњаворском иконостасу. Посебно су уочљиви помало пљоснато лице и улегнута линија дугачког носа на обје иконе. Динамичан покрет арханђела Гаврила са драмски увис подигнутом руком и фигура Богородице пред налоњем са отвореном књигом у Благовијестима на прњаворским царским дверима понављају концепт са царских двери из Пакраца. Вјероватно није случајна ни сличност назубљене отворене круне и облика посуде за вино на приказима Мелхиседека из Пакраца и Прњавора. Икона светог Николе, која се на прњаворском

⁴⁶ Симић, В. (2017): исто, с. 100-101.

иконосотасу издваја наглашеном пажњом коју аутор посвећује колико складу цијеле фигуре, толико и појединостима одјеће и атрибута и помној обради физиономије и која представља најуспјешнији сликарски рад у овој цјелини, такође у великој мјери подсећа на Теодоровићеву икону светог Николе из Пакраца.⁴⁷

Сл. 13. Престона икона Христа

Иконе Теодосија Марковића у Прњавору понегдје показују извјесне сликарске грешке, видљиве у анатомији фигура, њиховим невјештим контрапосто ставовима (посебно на иконама апостола), несинхронизованим покретима (иконе у соклу, арханђео Гаврило на царским дверима). Физиономије су стереотипне, а цртачке слабости су посебно уочљиве на лицима приказаним у строгом профилу (арханђео Гаврило из Благовијести, свети Јован Богослов уз Распеће). Лица су валерски моделована тоновима окера и ружичасте. Посебна пажња се поклања рефлексима свјетлости на минуциозно обраћеним очима и уснама, а косу и браду Марковић слика танком четкицом, извлачећи и освјетљавајући сваки прамен. Готово на свим мушким лицима се понавља карактеристичан дугачак и прав нос и наглашени подочњаци. Драперије падају у тешким, вјешто изведеним наборима и помно су валерски диференциране. На престоним иконама и бочним дверима велика пажња је посвећена бордурама на одјећи, крунама, украсима и атрибутима које светитељи држе.

⁴⁷ На сличност пакрачког и прњаворског иконостаса указала ми је колегиница Александра Кучековић којој и на овом мјесту искрено захваљујем.

Иконостас показује колористичку пуноћу и концепцијску кохерентност. Престоне иконе Христа и Богородице, бочне и царске двери, Крунисање Богородице и иконе апостола имају жуторужичасту позадину која се пажљиво расвјетљује одоздо према горе, а све фигуре су приказане како стоје на облацима. На иконама Богородице и Јована Богослова уз Распеће на врху иконостаса позадина је плава. На икони Светог Николе позадина је тамнија сивоплава, светитељ стоји не на облаку, већ на округлом двостепеном постолу. Само на престоној икони Светог Јована Крститеља позадина је разрађен пејзаж са Јорданом и крошњевитим дрвећем. Иконе прве зоне и централна икона Крунисања Богородице су пажљивије рађене од икона апостола, који су готово увијек окренути један ка другом, држећи своје атрибуте или кодексе и свитке, трске и пера за писање.

Сл. 14. Икона Светих апостола Петра и Павла

Присуство иконостаса Теодосија Марковића, свештеника Пакрачке епархије, у цркви Светог Георгија у Прњавору, у Дабробосанској митрополији, без обзира на то да ли је овај сликар сачинио иконостас по поруџбини прњаворске православне црквене општине намјенски за њихову новосаграђену цркву, или се ради о иконостасу који је он изradio за неки други храм, па је потом поклоњен или повољно набављен за цркву Прњавору, свједочи о везама између Прњавора и Брода на Сави у последњој четвртини 19. вијека.⁴⁸ Те везе, које су

⁴⁸ Везе између црквених општина у Прњавору и Српској Мравици са српским свештенством и српским удружењима са простора Пакрачке епархије потврђују и подаци који могу да се нађу у описима свечаности освећења њихових цркава. Тако је на освећењу цркве Светог Георгија у Прњавору свирало Прво осјечко тамбурашко друштво, а на славље при освећењу цркве у Српској Мравици позван је гајдаш Максо Коларић из Даља. На оба освећења као драг гост наводи се

углавном пословне природе, сежу дубље у 19. вијек. Прњаворски Срби трговци су током 19. вијека своје послове обављали преко банке у Броду на Сави. За трговину у Босанском пашалуку је од великог значаја био друм Травник – Бањалука - Лишња (код Прњавора) - Босански Кобаш (на Сави), гдје је била царинарница, а одакле је пут даље водио ка Броду. Уочи босанско-херцеговачког устанка 1875. године богати прњаворски трговци, прије свега најимућнији и најугледнији међу њима, Трифковићи, избјегли су у Брод на Сави. Они су тамо боравили, обављајући трговачке послове, од 1874. до 1878. године.⁴⁹ Готово је извјесно да су прњаворски Срби тада успоставили везу са православном црквом општином бродском, у којој је најкасније од 1885. године Теодосије Марковић био парох. Стога би била увјерљива претпоставка да се Лазар Трифковић, предсједник православне црквене општине, набављајући иконостас за новосаграђену прњаворску цркву обратио управо Теодосију Марковићу.

Сл. 15. Сјеверне двери - арханђео Михаило

Премда су иконостаси и појединачне иконе на простору Епархије пакрачко-славонске у ратовима током 20. вијека два пута тешко страдали ипак није сасвим искључена могућност да је неки рад

јеромонах Кутуз из Славонског Кобаша, Опачић, Ј. Л. (1888): исто, с. 162-163; Милић, Н. Ђ. (1889): исто, с. 380-382.

⁴⁹ Орачић Л. Љ. (1981), исто, с. 23, 46.

Теодосија Марковића сачуван. Поређењем неатрибуираних икона, али и портрета, из музејских, црквених или приватних збирки са овдје представљеним иконама прњаворског иконостаса можда би могло да се препозна још неко његово дјело и да се прошире знања о овом до сада непознатом свештенику-сликару из друге половине 19. вијека.

CHURCH OF THE ST GEORGE IN PRNJAVOR AND ITS ICONOSTASIS

Professor Ljiljana Ševo, PhD

Abstract: The paper presents never before published data on construction of the Orthodox church of St George in Prnjavor and its iconostasis from 1888. It is established that the church was not built in accordance with the project preserved in the Bosnia and Herzegovina Archive, and that this project was probably intended for the church of the Orthodox Ukrainians in Prnjavor. The paper specifically discusses the iconostasis painter, Teodosije Markovic, who signed the icon of St Nicholas, but was not known as icon painter beforehand. It establishes that Teodosije Markovic was a priest in the Pakrac Diocese in the second part of the 19th century, first in Brod on Sava and later in Daruvar. No other icons of him have been known so far. Iconography and style-wise, his work is close to the work of Arsenije Teodorovic in Pakrac. Teodosije Markovic might have come in touch with the Prnjavor Orthodox Church Eparchy through some of the Prnjavor merchants who developed strong business relationship with Brod and many of them spent some refugee years there in the eve of and during the uprising from 1874 – 1878. Research on the icon painting of Teodosije Markovic presented here should incite to searching for his possible other works that might be preserved as well.

Превод: Биљана Вулетић

Попис аутора фотографија:

фотографије 1 и 3 – српска православна парохија Прњавор

фотографија 2 – Љиљана Шево

фотографије 4 – 15 – Јелена Каришић

обрада фотографија: Ана Почуча

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Архив Босне и Херцеговине, Земаљска влада, Грађевинско одјељење, кутија 60, бр. 1676.
2. Бањац, Ђ. Јелена, (2013): *Радионица и трговина црквених утвари Николе Ивковића у Новом Саду*, докторска дисертација, Београд.
3. Белешке, *Српски Сион*, бр 42, 22. октобар 1895, Сремски Карловци, с. 700.
4. Белешке, *Српски Сион*, бр. 24, 14. јуни 1892, Сремски Карловци, с. 396.
5. *Богдановић*, Лазар, (1900): Срби сликари, *Српски сион* 1900, год. 10, бр. 41, 8. октобра 1900, Сремски Карловци, с. 671-672.
6. Vodič, Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (1881-1918), Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (1918-1941), Gradsko poglavarstvo Brod na Savi (1941-1945), priredio Wilhelm Wagner, Državni arhiv u Slavanskom Brodu, bez godine izdanja.
7. *Давидов*, Динко, (1978): *Српска графика XVIII века*, Нови Сад.
8. *Јовановић*, Миодраг, (1987): *Српско црквено градителство и сликарство новијег доба*, Београд-Крагујевац.
9. *Кучековић*, Александра, (2015): *Сакрална баштина Срба у Западној Славонији*, Загреб.

10. Кучековић, Александра, (2018): Арсеније Теодоровић у Пакрацу – нови контексти, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* XLXIX, Београд, с. 157-170.
11. Љетопис парохије Прњавор, рукопис.
12. Медаковић, Дејан, (1981): *Српска уметност у XIX веку*, Београд.
13. Милић Н. Ђорђе, (1889): Освећење српско-православне цркве у Српској Мравици код Прњавора, у недељу, 17 септембра 1889, *Дабро-босански источник*, год. III, бр. 24, Сарајево, с. 380-382.
14. Опачић, Ј. Лука, (1888): Освештање српско православне цркве у Прњавору 18. септембра 1888. године, *Дабро босански источник*, Сарајево, год II, бр. 10, с. 162-163.
15. Орачић, L. Ljubomir, (1981): *Prnjavor, njegovo područje i ljudi – u opštoj slici, povjesti i hronici*, Београд, необјављен рукопис.
16. Прерадовић, Љубиша, Окиљ, Милијана, Малиновић, Мирослав, Прерадовић, Гордана, (2017): *Вјерски објекти националних мањина у Републици Српској*, Бања Лука.
17. Симић, Владимир, (2017): Сликарство Арсенија Теодоровића и обнова ентеријера будимског храма почетком XIX века, у *Арсеније Теодоровић и српска црква у Будиму*, Нови Сад, с. 86-135.
18. Скупштина Епархије пакрачке, (1892): *Српски Сион*, бр. 19, 10. мај 1892, Сремски Карловци, с. 309.
19. Slanček, Gordana, (2013): Srpsko pjevačko društvo „Prosvjeta” - pododbor „Branko Radičević” Slavonski Brod, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 12, Osijek, s. 287-300.
20. *Српска православна епархија бањалучка 1900-2000, Шематизам* (2000), Бања Лука.
21. Стоишић, Љиљана, (1992): *Западноевропска графика као предлог за српском сликарству XVIII века*, Београд.
22. Тимотијевић, Мирослав, (1987): Идејни програм зидног сликарства у припрати манастира Крушедола, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* XIX, Београд, с. 109-126.
23. Тимотијевић, Мирослав, (1994): Идејни програм зидног сликарства у олтарском простору манастира Крушедола, *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* XXVI, Београд, с. 63-90.
24. Тимотијевић, Мирослав, (1996): *Српско барокно сликарство*, Нови Сад.
25. Тодић, Бранислав, (2010): Скица за портрет Јована Четиревића Грабована, *Радови о српској уметности и уметницима XVIII века по архивским и другим подацима*, Нови Сад, с. 355-378.
26. Тодић, Бранислав, (2013): *Српски сликари од XIV до XVIII века*, књ. 1, Нови Сад.
27. Шево, Љиљана, (2016): Постапак, архитектура и иконе православне цркве Светих апостола Петра и Павла у Козарцу, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, година VIII, број 8, Бањалука, с. 45-65.
28. *Шематизам Православне српске епархије пакрачке за годину 1898*, Пакрац.
29. Škiljan, Filip, (2010): *Kulturno-historijski spomenici Zapadne Slavonije, s pregledom povijesti Slavonije od prapovijesti do 20 stoljeća*, Zagreb.